

Олга ПЕЛЦЕР-ВУЈАЧИЋ*

SAXA LOQUUNTUR – КАМЕЊЕ ГОВОРИ, УКОЛИКО ГА ПУСТИМО

ABSTRACT: *Four fragmentary inscriptions from Roman Doclea are presented. Mostly funerary inscriptions, informations they offer are scarce and one has to have a broader knowledge of Roman Dalmatia. Networking and using databases are important in epigraphic research, so EAGLE Europeana project of connecting all resources on ancient history is also important for presenting Doclea in this context.*

KEY WORDS: *Doclea, inscriptions, fragments, databases, networking, lapidarium*

Латински натписи, као изворни документарни материјал за проучавање античког периода ових области, полазна су основа за стварање комплетне слике о животу становништва, јер *saxa loquuntur*, „камење говори“, наравно, уколико га пустимо. Овде представљамо четири фрагмента са локалитета Дукље, два објављена и два необјављена.

Натпис 1

Натпис је од кречњака, одломљен са горње и доње стране, тренутних димензија 24 x 35 x 5 cm, натпис уклесан у четири реда. По Мунроу, нађен са спољне стране јужног зида базилике Б у Дукљи током истраживања септембра 1893. године. Данас се налази у ЈУ Музеји и галерије Подгорице.¹

MEMORIA LON
GEVO CONSECR[]AT

* Историјски институт Црне Горе Универзитет Црне Горе.

¹ *CIL* III 13842= *ILJug* 1844.

Натпис 1

QVISQ FABRICA EC
[] VATAIARE

-----] memoria(?) lon/g(a)evo consec[r]at(a) / quisq(ue) fabrica eg/[--
-] VATAIARE

Натпис 2

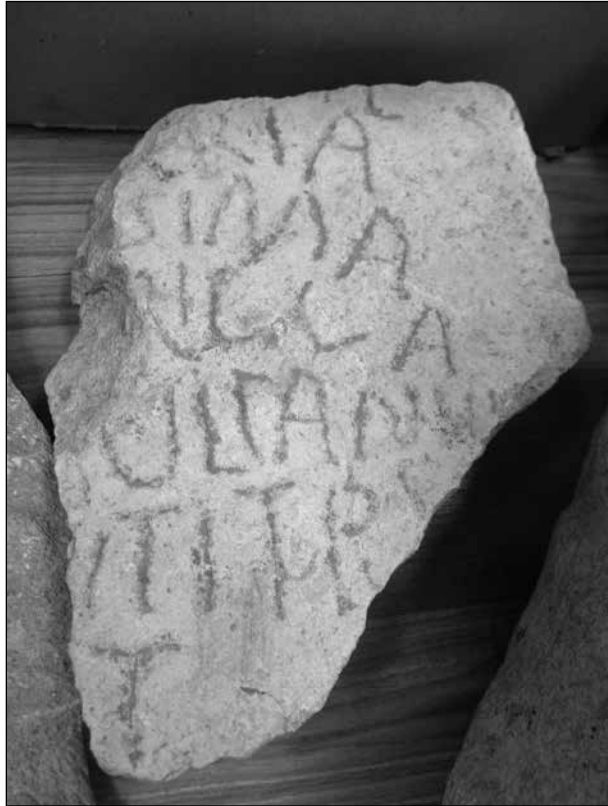
Фрагментован натпис, садашње димензије 20 x 16 x 5 cm. Натпис у пет редова, величина слова 2 до 3 cm, плитко урезана. Први пут објављен у корпусу Јована Мартиновића из 2011.² Данас у ЈУ Музеји и галерије Подгорице.

___]ERIA
___]SIMA
___]RILLA
___]ULTAN.
___]TIT P S

² J. Martinović, *Antički natpisi u Crnoj Gori, Kotor*, 2011, natpis br. 127.

[D (i s)
M(anibus) | . . . | . . .
Val]eria|[matri pientis]
sima|[e Vale]
rilla| [. . . m]ult(os)
an[n(os)] bene vixit]
tit(uli) p(o)s(uit)

Могућа су и другачије реконструкције имена покојнице, али су мање вероватна. Палеографски, натпис се може датовати у први век н. е. Остаје питање где се налази други део натписа који се код Мартиновића налази у цртежу (и чији текст није дат) и да ли се два фрагмента могу повезати.

Натпис 2

Натпис 3

Фрагментарни натпис од кречњака. Натписно поље је удубљено и профилисано, сачувана само два реда натписа. Слова правилна са приметним лигатурама. Необјављен, данас се чува у ЈУ Музеји и галерије Подгорице.

---_COM
---_VIXIT ANN XVII
[filiae in]com|[parabili] vixit ann(os) XVII

Натпис 4

Тешко оштећен натпис од кречњака. Одломљен са свих страна. Писан је рустичном капиталом, у четири реда. Необјављен, данас се чува у у ЈУ Музеји и галерије Подгорице.

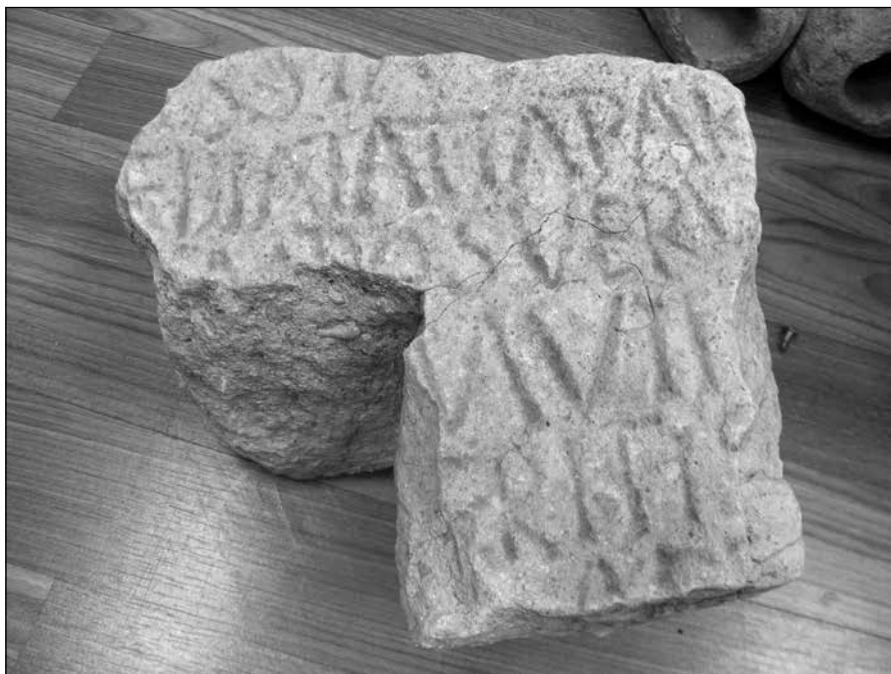
Натпис 3

— — —
 ...]EDIA TATIA PAR. . .
 . . .]POSUERU[. .]
 . . .]MVII
 . . .]ERITIS
 — — —

[D(is) M(anibus) - - - V]edia Tatia par[entes | infelicissimi] posueru[nt
 | defunctae ann(os) . . .] m(ensium) VII | [. . . pro m]eritis [. . .]

Шта нам говоре ови фрагменти? На жалост, не много тога. У питању су једноставни надгробни споменици и могли бисмо да дискутујемо о старости појединаца или начину одавања почасти покојнику, мада су у питању углавном формализоване фразе. Фрагменти се увек морају посматрати и у оквиру шире слике. Антички натписи Црне Горе, латински и грчки, објављени су у корпусу који је приредио Јован Мартиновић 2011. године³ и иако ово издање има методолошких мањкавости, значајно је, јер су натписи коначно сакупљени на једном месту. То издање

³ J. Martinović, *Antički natpisi u Crnoj Gori*, Kotor, 2011.

Натпис 4

може бити полазна основа када у догледно време започне међународни пројекат Берлин Бранденбуршке академије и припрема реиздања *CIL* III фасцикле за римску провинцију Далмацију. Потребно је поново прегледати све објављене натписе, фотографисати, регруписати их и на тај начин припремити за могућност објављивања на традиционалан, „папирни“ начин, али и за дигиталне базе.

Познато је да, упркос свим нашим жељама, остаје немогуће да лично посетимо баш све музеје, библиотеке и архиве широм Европе. Али би сви то могли путем интернета. Дигиталне базе су само један вид помоћи и нама и другима да откривамо, проучавамо, учимо и радимо са европском културном баштином. После више од деценију рада на стварању неколико дигиталних база за претраживање натписа, Европска унија је започела финансирање EAGLE пројекта.⁴ EAGLE Best Practice Network је део Europeane, вишејезичне онлајн колекције неколико милиона дигитализованих предмета из разних европских музеја, библиотека, архива и мултимедијалних збирки. Циљ EAGLE-а је да окупи појединачне, припремљене базе података које покривају материјал земаља ЕУ

⁴ <http://www.eagle-network.eu/> (мај 2014.)

као и источног и јужног Медитерана. Пројекат би требало да обухвати највећи део сачуваних натписа грчко-римског света и да укључи све потребне информације, фотографије и преводе. До сада су највеће и најкоришћеније базе за претраживање латинских натписа биле епиграфска база Хајделберга⁵ (преко 67.000 натписа), епиграфска база Рима⁶ (преко 58.000) и *Hispania epigraphica*⁷ (нешто испод 25.000). Најкоришћенија фотографска база је *ubi-erat-lupa* Ортолфа Харла, у Аустрији.⁸ Готово све базе су везане за универзитете и користе њихове ресурсе.

Где су ту антички натписи Црне Горе, пре свега Дукље? Натписа има нешто преко 350, у Дукљи нешто преко стотину. Већина их је објављена још у првим томовима и фасциклама *CIL*-а, последњи уноси који се помињу у EDH су пренесени из издања *ILJug*-а из 1986. године.⁹ Стиче се утисак да нових натписа са овог подручја више ни нема, што није тачно. Са фотографском базом стојимо још горе. На сајту www.ubi-erat-lupa.org има само четири фотографије натписа из Црне Горе, сва четири из Дукље и у питању су четири скениране фотографије преузете из једног чланка Николе Вулића из тридесетих година XX века.¹⁰ Финансирањем у оквиру EAGLE пројекта, организатори и фотографи LUPE ће до краја 2016. године прикупљати фотографије и бесплатно их уврстити у своју базу која је повезана са свим већим претраживачима. Музеји и збирке дозвољавају LUPU да бесплатно прикључи њихове споменике свом сајту. Споменици и фрагменти се професионално фотографишу и припремају за сајт, без икаквих трошкова по музеј. Музеји свакако задржавају сва права над фотографијама. Исто тако, EAGLE тражи сараднике и нуди могућности да се локалне базе натписа прикључе њиховој. Ту је, чини ми се, прилика да се натписи Црне Горе, а пре свега Дукље, припреме и дигитализују. Дигитални формат записа, односно кодни језик под називом EpiDoc, је већ неко време у широј употреби, а сваке године се организује и неколико радионица где се учи примена тих програма. Једна радионица је одржана у фебруару 2014. године у Љубљани, Словенија. Приказане су нове технике и могућности, разговарало се о важној теми ауторских права и доступности информација. Биле су организоване и радионице о фотографисању и директном уређивању информација и превода у оквиру WIKI едиције. Осим тога,

⁵ <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home> (мај 2014).

⁶ http://www.edr-edr.it/Italiano/index_it.php (мај 2014).

⁷ <http://eda-bea.es/> (мај 2014).

⁸ <http://www.ubi-erat-lupa.org/simplesearch.php> (мај 2014).

⁹ A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL retertae et editae sunt*, Ljubljana, 1986.

¹⁰ http://www.ubi-erat-lupa.org/simplesearch_result.php?result_id=57528&page=1 (мај 2014); интересантно је да ауторска права за те фотографије има Универзитет у Грацу.

планирано је да се читава база споји са платформом PLEIADES,¹¹ неком врстом онлајн историјско-географског атласа где су приказани сви антички локалитети, укључујући наравно и Дукљу. На овај начин, отвара се могућност да спојимо визуелно и вербално у ширим и доступнијим оквирима. Колеге са универзитета Јурај Добрила у Пули започели су дигитализацију натписа, а и у Србији разматрају покретање једног таквог пројекта. Ентузијазма и рачунарског умећа сигурно не недостаје ни овде. Ове, 2014. године, Министарство културе Црне Горе одлучило је да помогне пројекат „Дигитализација античких натписа Црне Горе“ који је покренуо Историјски институт Црне Горе. Међу првим корацима било је и склапање уговора о сарадњи са EAGLE Europeanom.

Зашто овако уско специјализовање и истицање искључиво епиграфике? Сигурно нећемо сада почети са дискусијом да ли је правилан термин исписани споменици или натписи?¹² Натписи и епиграфика нису сами себи циљ и, као што су ови фрагменти показали, појединачни налази никад не пружају много. Тек обједињавањем свих информација можемо стварати целовиту слику. Само прегледом целине, можемо извући демографске податке, проучавајући епитете (*pietissima, incomparabili, infelicissimi*) на надгробним споменицима изучавати менталитет и укључити се у актуелну дискусију о изражавању емоција у антици,¹³ пратити различите културне утицаје, уочавајући страна имена¹⁴ пратити миграције тј користити натписе за проучавање античког свакодневног живота. Морамо имати на уму да је натпис био изузетно важан античком човеку. Он је на тај начин остављао спомен за вечност. Плиније Старији, на пример, хвали земљу јер у себи чува споменике и натписе (*tituli*) и на тај начин чува сећање на оне којих више нема и наставља њихова имена.¹⁵ Тертулијан такође помиње како је клесање натписа заправо жеља за вечношћу.¹⁶ Стога је важно прикупити и ове најмање делове прошлости јер „*colligite fragmenta ne pereant*“,¹⁷ или да парафразирамо, прикупимо фрагменте да се не изгубе.

¹¹ <http://pleiades.stoa.org/> (мај 2014).

¹² о tome више vidi S. Panciera, What Is An Inscription? Problems Of Definition And Identity Of An Historical Source, *ZPE* 183 (2012), 1-10.

¹³ Види А. Chaniotis (ed.), *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*, Stuttgart, 2012. и А. Chaniotis, P. Ducrey (eds.), *Unveiling Emotions II. Emotions in Greece and Rome: Texts, Images, Material Culture*, Stuttgart, 2013.

¹⁴ На пр. Valerilla из натписа бр. 2 могла је, мада мање вероватно, бити и Aprilla или Surilla, што су галска имена посведочена у Нарони (*CIL* III 1844) и Асерији (*CIL* III 2852), односно у Пријеполу (*AE* 1980, 699) и на Хвару (*CIL* III 3084).

¹⁵ *Plin., N.H., II, 154: terra ... etiam monumenta ac titulos gerens nomenque prorogans nostrum et memoriam extendens contra brevitatem aevi.*

¹⁶ Tertull., *Apol.* 50, 11: ... *titulos inciditis in aeternitatem.*

¹⁷ Јеванђеље по Јовану VI, 12.

На крају бих се осврнула на још једну ствар. Натписи Дукље заслужују лапидаријум, место где ће бити приступачни како истраживачима тако и туристима. Одличних примера има на многим местима, а у ЈУ Музеји и галерије Подгорице имају сјајних идеја, али на жалост, још увек без средстава за реализацију.

Olga PELCER-VUJAČIĆ

SAXA LOQUUNTUR – STONES SPEAK, IF WE LET THEM

Summary

Latin inscriptions, as original documentary material for the study of the antiquity, are a starting point for creating a complete picture of the life of the population. The inscriptions presented in this paper are simple funerary inscriptions and give information on the age of the individuals or the manner of honoring the deceased, though mostly consist of formalized phrases. Fragments are just a curiosity, and have to be considered only as part of a wider picture. We all use internet on daily basis, both privately and as academic resource. Digital databases are only one aspect to help us and others, to discover, study, learn and work with the European cultural heritage. After more than a decade of work on the creation of several digital database search inscriptions, the European Union started funding the EAGLE project. The EAGLE Best Practice Network is part of Europeana, a multi-lingual online collection of millions of digitized items from European museums, libraries, archives and multi-media collections. The results of the EAGLE project will be disseminated as widely as possible, both within the scholarly community and within the public at large. In 2014, the Ministry of Culture of Montenegro decided to fund the project „Digitalization of ancient inscriptions of Montenegro”, started by Historical Institute of Montenegro. One of the first things was signing a cooperation agreement with the European project, EAGLE. The inscriptions and ancient heritage of Doclea and Montenegro deserve much better treatment and presentation to the world.

Скраћенице:

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum

AE – Année épigraphique

ILJug - Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL retertae et editae sunt